

Варто відзначити, що літературознавці США та Канади визначають тільки два типи європейського сонета: сонет Петрарки (італійський) та сонет Шекспіра (англійський). Але, на наше глибоке переконання, сонет поетів-парнасців (Л. де Ліль, Сюллі-Прюдом, Ж. М.Ередіа, К. Мендес, Ф. Коппе, Л. Дьєркс, Т. де Банвіль, А. Рено, Л. Буйс, А. Глатіньї, Е. Дезессар, Жан Лаор (псевдонім А. Кзаліса), Л. К. де Рікар та ін.) має повне право на існування.

Певна річ, у сонетописанні, та й у поезії загалом, головне не те, якою формою користуватися, а те що поет покликаний сказати своєму народові – чи наболілі душевні переживання, чи, навпаки, висловити всепереборюючі радісні почуття. Тобто форма сонета не може і не повинна бути байдужою до змісту, вона кристалізує, зобов'язує, драматизує почуття й думки митця, які згодом передаються до читача.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. – Т.2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
2. Сіробаба М. Жанрово-строфічні модифікації українського сонета / Сіробаба М. В. – Слов'янськ : ПП “Канцлер”, 2003. – 160 с.
3. Світовий сонет : Антологія / Упоряд., перекл. та передм. Д. Павличка. – К. : Дніпро. – 470 с.

УДК 821.161.2:82-311.6

РЕЦЕПЦІЯ КОЗАЦТВА В КНИЗІ О. БАСАНЦЯ “ОБИДВА БЕРЕГИ”

Хом'як Т.В., к.філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена художньому осмисленню козацтва в книзі О. Басанця “Обидва береги”, зокрема, в історичних повістях “Без батьківщини”, “Чужинці”, які увійшли до неї.

Ключові слова: історія, історична особа, пам'ять, пейзаж, портрет

Хом'як Т. В. РЕЦЕПЦИЯ КАЗАЧЕСТВА В КНИГЕ А. БАСАНЦА “ОБА БЕРЕГА” / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена художественному осмыслению казачества в книге А. Басанца “Оба берега”, в частности, в исторических повестях “Без родины”, “Чужаки”, которые вошли в нее.

Ключевые слова: история, историческая личность, память, пейзаж, портрет

Homjak T. V. RECEPTION OF COSSACKS' IN THE BOOK BY O. BASANETS' “BOTH BANKS” / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is dedicated to literary interpretation of cossacks' in the book by O. Basanets' “Both Banks”, in particular, in historical novels “Without Homeland”, “Strangers”.

Key words: history, historical figure, memory, landscape, portrait

Книга Олександра Басанця “Обидва береги” вийшла друком у видавництві “Пороги” (м. Дніпропетровськ) у 2013 році. Жанр сам автор визначає: історичні повісті. О. Басанець та його творчість увагою дослідників особливо неозначені. Чекає на глибоке прочитання і кваліфікований ґрунтовний літературознавчий аналіз і нова книга.

Твори присвячені минулому нашої країни. Кожен белетрист по-своєму інтерпретує історію. Є своя специфіка і в О. Басанця. Історичним у його повістях є тло, на якому розвиваються події. У центрі ж їх не відомі реальні історичні постаті, а “конкретні особи, імена і діяння яких зафіксовано в документах XVIII – XIX століть, а також звичайні люди, що жили в той час на Придніпров'ї” [1, с. 2], як сказано в анотації до книги. Згадки про перших також мають місце (Данило Апостол, Гнат Галаган, Данило Гладкий, Петро Калнишевський, Іван Мазепа, Пилип Орлик та ін.), але змальовано їх лише опосередковано.

Фактографічність можлива лише там, де є живі свідки подій. У інших випадках йдеться не про історичний факт, а про існування певної події як предмета розмов. Автор і сам на цьому наголошує.

Зсув історичних епох увиразнює фрагментарність буття, історію однієї людини. Для історичної прози письменника характерний синкретизм жанрово-стильових ознак, але основна жанрова ознака творів О. Басанця під загальною назвою “Обидва береги” – історичність, яка забезпечується відповідністю сюжету реальним історичним подіям, документальним фактам та духові епохи, наявністю реальних історичних подій. Повістям властивий історизм, який полягає у філософському підході автора до зображення минулого, у показі зв'язку різних епох.

У повісті “Без батьківщини” в центрі уваги автора козаки Охрім Папуця, Степан Онищенко, Василь Кіт, який волею долі змушений був стати гречкосієм (“Лежав поранилим, так коні потоптались й потрошили ступню” [1, с. 10]). Залишає Військо Запорозьке згодом і Охрім Папуця. Виконуючи наказ розвідати суть справи: будівництво Української лінії, “задня справа спільної порозумітися з гетьманом Лівобережжя Данилом Апостолом, Охрім зустрічає знайомого Панаса (“кирпате лице з бровами, що зрослися на переніссі, зі шрамом на роздвоєному підборідді” [1, с. 18], який багато козацької крові пролив [1, с. 19] і “тепер виловлює колишніх спільників своїх, вислужуючись перед завойовниками” [1, с. 19]. Із фортеці Охріма визволила, рятуючи від тортур і неминучої смерті, сирота Катря, з якою герой і пов’язав свою долю, відійшовши від козацького життя. Немало місця, а в повісті “Чужинці” переважно автором відведено образу Василя Кота.

Документальність повістей виявляється у використанні справжніх біографічних відомостей про героїв (реальних історичних особистостей), архівних історичних документів, посилань на судові процеси, у введінні в текст автентичних прізвищ полковників, назв місцевостей, у яких діяли герої. Характерно, що документи й архівні матеріали не влітаються в художню тканину повістей, а на них автор робить посилання поза текстом і оформляє їх зносками як у наукових публікаціях. У такий же спосіб подано і додаткову, достовірну інформацію (наприклад, про зятя Алексеевих Урусова у зносці сказано: “У жовтні 1918 року був розстріляний у П’ятигорську” [1, с. 110] або: “Ім’я й прізвище прикажчика Павла Непийпива підтверджується документально в книзі Феодосія Макаревського “Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії” – Дніпропетровськ: ВАТ “Дніпрокнига”, 2000, с. 455” [1, с. 83].

Автор правдиво описує епоху, створює образ України, акцентуючи на проблемі становлення її як держави, до того ж незалежної. Уже на початку повісті “Без батьківщини” Охрім Папуця в діалозі з іншим запорожцем Степаном Онищенком зауважує щодо діянь Орлика, автора першої Конституції: “А Пилип Степанович мотається Європою, сили наші згуртовує, королям поклони б’є заради країни незалежної” [1, с. 4]. Степан Онищенко стверджує: “А козаки-лівобережці – гетьманці, й січовики, й правобережці одного роду-заводу. І ненька в нас спільна – Україна або, як у Європі кажуть, Козакія!” [1, с. 4]. Центральна ідея твору також пов’язана із цією проблемою. Її сформульовано у формі внутрішніх роздумів Охріма Папуці: “Невже й українсько-козацька нація щезне? Ні, запорожці, гетьманці, правобережці, поліщуки, волинняни, галичани мусять миритися! Не можна жити без своєї Батьківщини! І йому, Папуці, слід негайно рушати до Січі!” [1, с. 29].

Думка про необхідність мати власну державу побутує передусім серед рядових козаків і гречкосіїв, тобто тих, для кого Січ – це вже минуле. Ось Левенець у перепалці викрикує: “Свою українсько-запорозьку державу треба мати, а не кланчити та навшпиньках ходити. Ось Московія Крим із половою мішає, а тоді й військо Запорозьке розжене! Згадаєте мої слова!” [1, с. 42] – це уже в іншій повісті (“Чужинці”).

Повісті О. Басанця є підкреслено реалістичними, адже цього вимагають їх жанрові компоненти. У творах немало цифрового матеріалу, історичних задокументованих фактів. Наприклад: “Отож оборонятимуть Українську лінію 20 полків ланд міліції, а це приблизно 22 тисячі чоловік, а на озброєнні буде 180 гармат, 30 мортир і гаубиць” [1, с. 17]. Далі йде посилання: “Ці факти мають документальне підтвердження. Див.: Історія Української РСР. У восьми томах, т. 2. – К. : Наукова думка, 1979, с. 361” [1, с. 17].

Задумані як дослідження свого родоводу, твори “переросли” первісний задум автора, стали історією. Запорозькі корені роду автор простежує в усіх повістях, починаючи з першої – “Без батьківщини”: “Втік од нього один чоловік, а він із Озерян Басанської сотні Переяславського полку, так попорозказував... Обібрав зверхник їхній і село, і сотню, і полк до нитки! Як воно ж ці Танські – чи волохи, чи серби... Хіба їм болять Україна? Отож оселився той басанець...” [1, с. 11], “А Басанець, мабуть, ікону малює” [1, с. 44] тощо.

Козаччина для письменника стала джерелом актуалізації пам’яті народу, виступила не лише історичним явищем, а й міфологічним. Він прагне показати її не тільки як втілення минулого та його слави, але й з метою розкриття глибинних істин українського існування, вона служить ще й основою для будівництва ідеального майбуття. Завдання митця як носія міфу і полягає в тому, щоб передати його далі, наблизити до сердець співвітчизників та залишити в спадок наступним поколінням.

Ланцюг подій відтворює життєвий шлях персонажів у замкнених часо-просторових межах (виняток: поїздка Василя Кота до Ларіона Спиридоновича Алексеева до Половиці). На розповідача покладається функція розгортання послідовних подій із поступовим наближенням до точки зору дійової особи, щоб подивитися на світ очима персонажа, проникнувши в його свідомість. Основне навантаження в психологічному аналізі дій і вчинків персонажів несуть авторські відступи.

О. Басанець вибудовує характери в таких трьох основних взаємопов’язаних планах: зовнішньому, внутрішньому та опосередкованому. Перший план – це портретні характеристики персонажів, опис їхніх дій, вчинків, взаємин із оточенням. Ці характеротворення взаємодіють із засобами психологізації образу, які

відносять до другого плану, – внутрішні монологи, роздуми, спогади. До третього, опосередкованого плану, належать ті зображально-виражальні характеристики, які даються іншими персонажами і автором.

Характер персонажів О. Басанець розкриває через дію. Внутрішній план характеротворення втілюють такі прийоми, як самохарактеристики персонажів, внутрішні монологи, роздуми, спогади, сні.

Сон як художній прийом, що дає змогу розгорнути різноманітні варіації просторово-часових відношень, О. Басанець використовує з метою висвітлення психологічного стану персонажа, розкриття його потаємних думок. Вагомими є сні Василя Кота. Вони пророчі. Їх зміст – пересторога...

Саме з розмови про сон Василя і розпочинається повість “Чужинці”: “Сон таки переслідував Кота. Чи приляже серед білого дня, чи захропе вночі, а воно одне й те ж верзеться: ніби провалюється він, а за ним летить шкереберть домашній мотлох. Щось цупко запам’ятав його мозок? Ні, такої історії з ним не траплялося. Може, щось душі підказує?” [1, с. 38]. Василеві цей сон сниться кілька разів і він усвідомлює, що “Щось віще все ж є у цьому видиві!” [1, с. 54], і таки ж справдився. Біда трапилась.

Сновидіння – це взагалі один із засобів характеротворення образу Василя Кота. Йому й іншого смислу сні сняться, і досить часто, і він осмислює їх, реагує на них. “Віднині той сон пропав, а марився інший: стежечка, яку протоптав колись Василь від Орелі до пагорба над Плавами, де пізніше свій зимівник облаштував. І більше нічого – сивіє тропа між муравою і все – як картина стоїть перед очима” [1, с. 66]. Розшифровка сну прозора: дорога. Згодом і більш конкретне пояснення через сновидіння з’явилося: “А одного разу перед світанком приснився йому... Алексеев, ніби пальцем манить до себе, й Василь негайно зібрався в дорогу” [1, с. 66]. І це не лише конкретна поїздка. Це й символічний шлях у змінене життя: довелось переїхати через нестерпні умови.

Віщим виявився і сон Катрі – як пересторога уникнути нещастя. І в неї сні повторюються (“Моторошно мені. Часто мені сниться, наче я забиваюся в куток якогось підземелля. Схоже на оцю землянку, а навколо гвалт” [1, с. 23]).

Портретні описи відображають соціальний статус, характер, психологічний стан героїв. Коли Охріма відправляють у ворожий стан, то одягають так, щоб замаскувати в ньому сутність козака: “Сині шаровари, добре поношені, так і залишив. І сорочку полотняну, вишиту білим по білому, – полтавську – це його кровна, ще з парубоцтва. Довго служить господареві, бо Охрім виварював її, як заведено, в риб’ячому жирі та висушував на сонці. Сорочка ще й дьогтем пахне, ото ж комарі не загризуть. Степан наполіг, щоб поясом новим, персидським, підперезався – він тричі стан охоплює: туди можна й гроші приховати. Зав’язали так, щоб китиці звисали з обох боків – по-селянському. Тепер Охрім – наймит, копійчину до копійчини тулить, женитись надумав, хоч у самого в вусах сивенькі волосинки прокрадаються. А ще купили у крамниці січовий сіряк – у ньому пізньої весни ні холод не дошкуляє, ні спека. На голову натяг шапку-бирку – в ній і свіжо, бо зверху в дірочку вітерець повіває, й тепло, бо вона смушева. Постоли серед майдану пошив майстер. Чуба-оселедця обкирижили: як волосся підросте, хай хтось підстриже під макітерку, аби не здогадалися, що він у запорожцях ходив” [1, с. 5]. Незважаючи на таку розлогу портретну характеристику, що свідчить про серйозні приготування для розвідувальної операції, в Охрїмові сторонні все ж впізнають козака. Добре, що це люди, які гуманно налаштовані до козаків. Так, отаман чумаків звертається до Охрїма: “Гей, козаче, а йди-но сюди!” [1, с. 6]. Заперечень він не сприймає: “Не гніви Бога неправдою. Гадася не впізнав тебе? Ти і ще двоє одчайдухів супроводили мою валку, од нагайців боронячи, до самого Перекопу. Чому ж очі опускаєш?” Якщо у цьому випадку йдеться про зустріч у минулому, то в іншому в Охрїмові Василь Кіт впізнає козака за певними ознаками: “Те-те-те... Відколи це налитий силою запорожець кидав своє ремесло? Певно, тебе ця товкотнеча притягує? – кивнув у бік гори. – Рука міцна, один рубець на лобі, другий на руці. Станом ще на парубка скидається, хоч самому вже за сорок, шкіра на голові засмагла – козаком дише...” [1, с. 10].

Портретні характеристики інших персонажів лаконічні, але влучні, яскраві, у них підкреслено найсуттєвіше: “Потому ввалився довготелесий і худий. Аж світиться, кібець” [1, с. 40], “Він був схожий... на kota. Вуса настовбурчені, наче обнишпорювали коло себе. Очі зелені вигравали лукавинкою” [1, с. 10] (портрет Василя Кота) тощо.

У портретному описі О. Басанець окреслює індивідуальні особливості характеру персонажа. Зустрічається й опосередкована оціночна характеристика зовнішності героя. У ході розвитку сюжетної дії вводяться нові деталі портрета або підкреслюються попередні, опис зовнішності стає важливим елементом психологічної характеристики персонажа, виявляє його духовну сутність.

О. Басанець історичний фактаж поєднав із художнім домислом та вимислом. Автор і сам про це свідчить. У «Слові до читача» після Післямови (повість “Без батьківщини”) він зауважує: “Сюжет вигаданий, все інше – історичні факти і версії” [1, с. 37].

Відповідно в кінці повісті “Чужинці”: “В основу сюжету покладено переказ жителів с. Котівки С. Сатани та Я. Колваха, записаний Дмитром Яворницьким. Автор взяв також факти з історичних хронік, намагаючись якомога точніше передати реальні події тих часів. Однак повість “Чужинці” – твір художній, тому письменник має право на власні версії й домисли” [1, с. 72].

Реалістично написана більшість пейзажів, функція яких – подати інформацію про певні ландшафтні об’єкти, час та місце дії. Часом у пейзажних описах закодована ще й соціальна інформація, відчувається втручання наратора, який висловлює і власне ставлення до зображуваного.

Пейзаж є і фоном, на якому відбуваються події. Нерідко він співвіднесений із внутрішнім станом героїв. Вирушаючи в дорогу на виконання козацького доручення, Охрім сповнений душевного болю і щему; прощаючись із Січчю, ніби відчуває, що йому вже не судилось повернутись сюди. Картина пейзажу гармоніює зі станом його душі, навіть сприяє підсиленню цих відчуттів: “Весняний легіт освіжив лице. Приятелі простували через неширокий майдан до церкви. А коли погмоніли зо Всевишнім, Охрім раптом зупинився посеред площі, наче кінь, що відчуває тривогу. Окинув оком глиняні курені, котрі вже побілили запорожці, сірі гармати та редути на берегах острова, Дніпро, позолочений сонцем, його вузький рукав од суходолу. Чи побачить козарлюга цей тісний шматочок землі – дорогий і болочий?” [1, с. 5].

Почуття ностальгії через акцентуацію уваги на відповідних деталях передано і через інший пейзаж, коли Охрім уже працював на Українській лінії (“лінію прокляту нарекли Українською, бо ділить землю України навпіл” [1, с. 15]): “Дні були схожі один на одного. Вранці з косягу Охрім милувався Запорозьким краєм. Голубі озерецька між очеретами, невеличкі діброви, густі ліси понад Ореллю на сході й заході, а посередині луги тягнуться без кінця, бо виднокруг десь тане в срібній імлі, а подекуди хутірці принишкли, люди, як мурахи, снують – скільки-то верст, а від гострого погляду з височини ніхто не заховається” [1, с. 15].

Пейзажі в повістях О. Басанця стилі, метафоричні: “Пробивалися зорі крізь легкі хмарки, місяць, надрізаний пільмою, опустив свої ріжки понуро” [1, с. 57] або: “... сивий туман затуляє і степ, і гору Рясанську, бо на весну потягнуло: зранку морозець дощуляє, а під обід відлига. Сніги чорніють, тануть; струмочки норолють до Кругленького потрапити; та сьогодні сонце заплуталось у хмарах, тому сирість пронизує тебе наскрізь” [1, с. 44].

Пейзаж є важливим елементом образу України. Він допомагає краще зорієнтуватися в змісті, зрозуміти внутрішню суть героїв, їхні душевні поривання і життєві розчарування. Образ України в повісті “Без батьківщини” асоціюється з образом Запорозької Січі. Семантику образу України у повістях “Без батьківщини”, “Чужинці” найбільшою мірою репрезентують лексико-семантичні поля слів: “брати-запорожці”, “козаки”, “Козакія”, “Кам’янська Січ”, “глиняні курені”, “запорожці”, “Дніпро”, “Запорожжя”, “степ”, “Запорозький край”, “Січ”, “січовики”, “Гетьманщина”, “Слобожанщина” тощо. Різноманітні образні характеристики степу створюються назвами степових реалій. Щоб передати багатогранність життя степу, письменник вміло використовує назви флори і фауни степової України: “Сторчали коники, шурхотіли ящірки, виспівували перепели...” [1, с. 7], “Підвівши погляд, Охрім аж зупинився на мить: із пагорба завиднілося озеро продовгувате, а на ньому плавали... білі лебеді” [1, с. 9], “Землянка була серед бур’янів. Ще не заходячи всередину, Катря заходилася виривати лободу, щиріцу й солонець” [1, с. 22].

Пейзажні замальовки різнобарвні, колоритні, зримі, локальні, виступають як орнамент або тло, на фоні якого відбуваються події. Пейзаж органічно вплітається в тон розповіді, виразніше відтіняючи її. Пейзажні малюнки відіграють певну стильову роль, надаючи ліричного забарвлення твору. Людина злита з пейзажем, вона нерідко є його дійовою особою, бо пейзаж для неї – не декорація, а рідна земля, Батьківщина.

Із реальних історичних осіб найбільше місце відведене Пилипові Орлику (повість “Без батьківщини”). Образ Пилипа Орлика подано опосередковано. Уже на початку твору в діалозі “чужинця” з кошовим зринає згадка про нього: “Я чув на Заході, що Військо Козацьке мало вождя Орлика? Кошовий нахилив голову:

- Ми й досі вважаємо його своїм вождем, і досі щодня в наших церквах моляться за нього, але не знаємо і де він, і чи живий він ще... Може, Ви нам щось підкажете?

А той здоровань, здалося Охрїмові, аж захитався й прошепотів:

- Нічого не відаю.

Кошовий задумався:

- Не вірю я все ж, щоб гетьман Орлик помер, бо всі чутки йдуть від московських агентів” [1, с. 3].

Запорожцями негативно сприймається факт возведення Української лінії, яка, на їх думку, “крятиме, як серце, землю нашу!” [1, с. 4]. Степан Онищенко запитує Охріма Папуцю: “А Пилип Орлик що написав у “Пактах і Конституції законів і вольностей Війська Запорозького”? Забув?” У відповіді Охріма відчується глибока повага до Орлика, возведення його у ранг ідеалу, а, можливо, й ідола: “Та не забув я нічого. Якби

забув, то не огинався б в очих безводних степах. Той Орлик і досі неначе коло себе тримає. Це ж треба! Войнаровського царські посіпаки схопили в Гамбурзі чи що? Тепер у Якутську запал свій остуджує... Герцика в Варшаві Долгорукий, посол московський, арештував. Горленко Дмитро кинув нашу справу, в Петербурзі об нього чоботи витирають. А Пилип Степанович мотається Європою, сили наші згуртовує, королям поклони б'є заради країни незалежної" [1, с. 4]. Форма імені й по батькові вжита відносно Орлика передає шанобливе ставлення до нього. Через сприйняття Охріма подано і портрет гетьмана: "... перед очима, мов із туману, виринуло шляхетне обличчя Пилипа Орлика: дугасті брови, трохи горбкуватий ніс, товсті вуса, опущені донизу, високе чоло й густа чорна шевелюра – і погляд зосереджений, вдумливий" [1, с. 12]. Образ Пилипа Орлика, по суті, не полишає роздуми героїв повісті "Без батьківщини", і передусім Охріма Папуцю. Саме з його роздумів дізнаємось, що Пилип Орлик "в Салоніках засів, підбурює Туреччину й татар, Францію підмовляє, запорожців гуртує, з поляками перемовини веде: вдарити вкупі слід по імперії царській!" [1, с. 31]. Майбутнє краю, держави герой пов'язує саме з Орликом: "Гадалось Охрїмові: Пилип Орлик запорожців з-під опіки султана вивільнить, гетьман лівобережний Данило Апостол свої сили військові проти Російської імперії поверне, вижене залого московську, Річ Посполита й сама от-от розвалиться, правобережці швиденько до братів своїх прилучаться – й Україна державою стане! Вибрали б столицю десь посередині, щоб нікому не щеміло: або в Кодаку, або на цьому боці Дніпра між Ореллю та Самарою! Гетьманом соборної держави Української годилося б вибрати Пилипа Орлика. Він хоч і напівчех-напівлитвин, проте Україну найбільше любить! Коли Іван Мазепа впокоївся, то небіж його Войнаровський багатства успадкував, а від гетьманства на вигнанні відмахнувся: навіщо йому клопоти без армії та держави? Ще й грошенят підкинув майбутньому очільнику, наче одкупився. А Пилип Орлик таки взявся за булаву: відчув свій борг перед новою Батьківщиною, вивчився й у люди вийшов! Родину свою десь переховує, а Григор, бач, як і батько рідний, тайкома в Європі зв'язки між королем, султаном та цісарем налагоджує. Інший би принишк, або служив би двору чужому під ім'ям вигаданим, та Орлики клятву на вітер не кидають! Є у них щось лицарське, непідкупне..." [1, с. 32]. Згадок про Орлика у творі чимало. Щоразу якийсь один момент із життя козаків взято. Це окремі деталі, але з них загалом цілісна картина складається. Скажімо, дізнаємось, що цариця відповіла козакам на лист (просились "до Московії приєднатись" [1, с. 31], повідомила, що "прощає їх та під опіку свою бере. А про Орликів і чути не хочуть" [1, с. 34]. На честь Орлика і первістка свого Охрїм назвав.

Однак не всі ідеалізували гетьмана. Зі слів Василя Кота Охрїм дізнається, що "кинули" запорожці турків і татар, заснували Нову Січ "на Підпільній, це за кілька верст од колишньої Чортомлицької" [1, с. 34]. "Тепер про Пилипа Орлика, який прагне разом із татарами, турками, донськими козаками, калмиками, поляками, французами насолити Московії, вони й слухати не бажають!" [1, с. 35]. Фінал повісті відкритий, спонукає до роздумів: "І коли коляска загойдалась на землі полтавській, друге лице, хитрюще й лукаве, вигулькнуло. Й Охрїм упізнав Онищенко, а той задзеленчав монетами й підніс два пальці догори – чи привітав, чи махнув прощально, чи латинське "V" показав... Щось кортіло мовити Охрїмові, та він заляк. Фаєтон помчав своєю дорогою, а Папуця, чи то пак, Стрижак, залишився на переправі.

А через день з'явилися два офіцери царські: норувались вони на запорозький берег потрапити, та все ж на гетьманському товклись. Зазирали в вічі перехожим, у балачки встрявали. А коли сонце пожовтіло, тицьнули малюнок... із портретом Григора: чи не зустрічав паромник цього злочинця? "Ні, вперше бачу", – буркнув неохоче.

Охрїм відправився додому. Прямувати йому довго, та витоптаним шляхом: ждуть його двоє найрідніших людей: маленький-маленький Пилипко й молода-молода Катря. А куди ж далі полетять Орлики?" [..., с. 36]. Пилипа Орлика як реально діючої історичної особи немає в творі, але образ його незримо присутній.

Величною постаттю Пилипа Орлика письменник нагадує українському читачеві про перші кроки державницької історії, про те, як українці не були ні "малоросами", ні "хохлами", а мали свою ранньо-феодальну монархію, яка була відома "усіма кінцями землі", як свого часу зауважував Нестор-літописець.

Згадується в повісті "Без батьківщини" і син Пилипа Орлика Григор. Граф Григор Орлик – офіцер шведської та французької армії. Він був реальним лідером української політичної еміграції XVIII століття, яка ставила за мету за допомогою інших держав здобути незалежність України, відокремивши її від Російської імперії. Це епізодичний образ. На Січі з'являється чужинець. Це був Григор ("Дивний здогад просвітлив душу Охрїма: "Невже це був Григор?.." [1, с. 3]). Згадка про нього є своєрідним художнім обрамленням повісті. У кінці твору є епізод, де Охрїм знову побачив Григора Орлика: "Юрба заметушилась, фаєтон загуркотів. Під відкидним верхом татарський крамар, плечистий проворний, товкся, щось забуркотів до попутника свого, одіж свою, мов лахміття, поправляючи. Й ураз зиркнув гостро на Охрїма, ніби загорівся й потух, очі опустивши. Папуця-Стрижак десь бачив його... Так, на Січі цей татарин крокував із кошовим отаманом. Стривай, це ж Григор Орлик!" [1, с. 36]. О. Басанець робить посилання: "Григор Орлик справді інкогніто відвідав Гетьманщину, зустрівся з козацькими старшинами, котрі були опозиційно налаштовані до царського режиму Див. працю Борщака І. на с. 58" [1, с. 36]. Через посилання подано інформацію і про смерть героїв: "Гетьман України в еміграції Пилип Орлик скінчив свій життєвий шлях в Яссах 1742 року.

Генерал-поручик французького короля Людовика XV Григор Орлик помер на полі бою в 1759 році. Нашадків не залишив” [1, с. 36].

У романі “Патріот” (1969) М. Лазорського (Коркішка) Григор Орлик є головним героєм. Наскрізною ідеєю роману М. Лазорського, написаного в Австралії, є служіння Батьківщині, боротьба за її незалежність навіть в умовах, які не залишають жодних надій на перемогу в період, коли в рідній країні панує окупант і останні залишки її державності послідовно й безжалісно цим загарбником ліквідуються. Повість “Без батьківщини” завершується риторичним питанням: “А куди ж далі полетять Орлики?” [1, с. 36].

І. Набитович з приводу образу Орлика молодшого в романі “Патріот” М. Лазорського зауважує: “Григор Орлик (як і гетьман Мазепа, гетьман Пилип Орлик, інші мазепинці) – герої фастивського світовідчуження, душі яких окрилені прагненням боротьби, героїського чину й марудної щоденної праці – задля визволення свого народу й відновлення Української держави” [2, с. 199]. Інший літературознавець, О. Мишанич, стверджує, що в образі Григора Орлика “бачимо новий тип українського політичного діяча європейського типу” [3, с. 90]. Інакше, певно, й бути не могло. Саме оточення Григора з дитинства сприяло формуванню такого характеру. У нього хрещеним батьком був Іван Мазепа. М. Лазорський навіть подає сцену, коли на останньому подиху перед смертю гетьман Іван Мазепа благословляє свого похресника на боротьбу: “Благословляю... – прохрипів він, коли Орлю підвели до ліжка. – Молодим... молодим у руки шаблю... Хай вони й виганяють москаля...” [4, с. 14]. Характерно, що основним джерелом при написанні творів і для М. Лазорського, і для О. Басанця стали праці І. Борщака про Григора Орлика.

Історія Гр. Орлика-патріота – символ діяльності не одного покоління українських політичних емігрантів XVIII – XX століть. Король Людовік XV напише в листі до дружини Гр. Орлика після його загибелі: “Я втратив одного з найкращих шляхетних лицарів, сміливого воїна французької армії та ушлявленого генерала”. Шкода, що загинув Орлик-молодший не за інтереси України.

М. Литовченко в романах “Орлі, син Орлика” і “Помститися імператору” також звертається до цього образу.

Вивчаючи фактичний матеріал, вміщений в історичній літературі, про що свідчить і Післямова до творів, де навіть перераховано ці джерела й оформлено як посилання в науковому дослідженні, О. Басанець намагається охарактеризувати історичну постать, не порушуючи законів правди.

Аналіз повістей О. Басанця свідчить про намагання автора заглибитися в життя свого народу, подати події з їхнім корінням, окреслити національне буття, розуміння якого в нього багатогранне. Відображення народних традицій створює атмосферу повсякденного буття народу, у якому закріпилися віками вироблені принципи психології, моралі, етики. У центрі уваги митця – людина. Акцентовано на вічних духовних цінностях. Письменник пробуджує від збайдужіння, вселяє віру в незнищенність людського в людині, любові, відданості, патріотизму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Басанець О. Обидва береги / Олександр Басанець. – Дніпропетровськ: Пороги, 2013. – 111 с.
2. Набитович І. Contra spem spero: ідея служіння Батьківщині в романі М. Лазорського «Патріот» / Ігор Набитович // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2012. – № 3. – С. 198-205.
3. Мишанич О. Історичні романи Миколи Лазорського / Олекса Мишанич // Повернення: Літературно-критичні статті і нариси. – К. : Обереги, 1993. – С. 81-93.
4. Лазорський М. Патріот / Микола Лазорський. – К. : Україна, 1992. – 261 с.

УДК 821.161.2 – 09 Шевченко

АВТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДОБИ КОЗАЧЧИНИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 1837–1847 РОКІВ)

Цепа О. В., к. філол. н., доцент

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

У статті обґрунтовано специфіку авторського бачення, осмислення та ставлення до визволителів українського народу. Окреслено інтереси, уподобання, особливості образу автора. Акцентовано на еволюційних змінах та на відповідності/невідповідності окремих художньо презентованих авторських якостей реальній особистості митця.